

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ŞAHANEDE BİR BULGAR ÖĞRENCİ: DR. YOSİF LYUBENOV'UN TOPLU MSAL FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

A Bulgarian Student at Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane: Social Activities and Works of Dr. Yosif Lyubenov

Hüseyin Mevsim*

Özet

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane II. Mahmud tarafından 1827'de askeri hekimler yetiştirmek üzere kurulmuştur. Gerek yerli ve yabancı hoca kadrosuyla verdiği sağlam eğitim sonucunda itibarlı bir meslek sahibi yapması ve kariyer imkânı sağlaması, gerekse de öğrencinin bütün ihtiyaçlarını devletin karşılaması, bilime susuz Bulgar gençleri yarım yüzyıl boyunca mektebin sınıflarına çekmiştir. Buraya gelen yüzlerce genç arasında, daha önce doğduğu kasabada eczacı çıraklığı yapan Yosif Lyubenov da bulunmaktadır. 1877'de mezun olduktan sonra Bosna-Hersek'te ve daha sonra Yemen Vilayetinde askeri hekim olarak görev yapan Yosif Lyubenov, tıpta sadece neşterle tedavi etmenin yeterli olmadığını, ama kalemlle de geniş kitlelerin sağlık bilincinin ve kültürünün yaygınlaşmasına katkı sağlanması gerektiğini anlamıştır. Yazdığı ve yayınladığı kitaplarla Bulgar toplumunda bulaşıcı hastalıklar ve beden temizliği gibi konularda farkındalık yaratmıştır. Bir bütünsellik içinde değil de, farklı yıllarda kesitler hâlinde kaleme aldığı hatırat ağırlıklı eserleri Osmanlı tıp tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Mekteb-i

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; e-posta: hmevsim@ankara.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000 0001 5929 7943.

Tıbbiye-i Şahane'de okuyan Bulgar öğrenciler ve Dr. Yosif Lyubenov'un hayatı, toplumsal faaliyetleri ve Osmanlı tıbbi açısından önem arz eden eserleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgarlar, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Dr. Yosif Lyubenov, Balkanlar, Yemen, Osmanlı'da tıp.

Abstract

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane was founded by Mahmud II in 1827 to train military doctors. Both the facts that it promises a prestigious profession and gives career opportunities as a result of the solid education it has given with his local and foreign professors, and that the state meets all the needs of the students, attract the Bulgarian youth who are thirsty for science to the classes of the school for half a century. Among the hundreds of young people who come here is Yosif Lyubenov, who was previously an apprentice pharmacist in the town where he was born. After graduating in 1877, Yosif Lyubenov, who served as a military doctor in Bosnia and Herzegovina and later in the Province of Yemen, understood that it was not enough to treat medicine with a scalpel alone, but that it is necessary to contribute to the spread of health awareness and culture of large masses with a pen. With the books he wrote and published, he raised awareness in Bulgarian society on issues such as infectious diseases and body hygiene. His memoir-dominated works, which he wrote not in a holistic way, but in sections in different years, are also of great importance for the history of Ottoman medicine. This study focuses on Bulgarian students studying at Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane and Dr. Yosif Lyubenov's life, social activities and important works in terms of Ottoman medicine.

Key Words: Bulgarians, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Dr. Yosif Lyubenov, Balkans, Yemen, Medicine in the Ottoman Empire.

Giriş

Osmanlı unsuru Bulgarların İstanbul'da boy gösterme süreci II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesiyle başlar (1826). Yenilediği ordusuna Avrupalı üniforma giydirmek isteyen ıslahatçı padişah, abacılara ihtiyaç duyunca, yüzlerce Bulgar aba ustası, kalfaları ve çıraqlarıyla beraber eski bir kervansaray olan

Ambar'ı mekân tutarlar. Günümüzdeki Atmeydan'ı civarında bulunan ve kurşun çatısı, yüksek kubbeleri ve zaman içinde aşınmış taş basamaklarıyla adeta bir manastırı andıran Ambar'ın koğuş benzeri odalarında Bulgar terziler sabahdan akşamın geç saatine kadar elde iğneyle bel bükerek kaba abadan orduya giysi dikerler. Tanzimat'ın ilânıyla da çeşitli bölgelerden Bulgarların payitahta akın ettikleri ve esnaf loncaları oluşturma yoluyla kısa zamanda abacılık, kaytancılık, şayakçılık, dericilik, celeplik, kasaplık, bahçıvanlık, fırıncılık, tatlıcılık, dülgerlik, sütçülük, yoğurtçuluk, seyslik, faytonculuk vs. zanaatları adeta tekellerine aldıkları görülür. İlk başlarda Bulgarların büyük kısmı birkaç yıl burada çalışıp para kazandıktan sonra memleketine dönen bekâr erkeklerden oluşurken, daha sonraki yıllarda maddi durumunu sağlamlaştıranlar ailesini de buraya getirerek kalıcı şekilde yerleşirler.

Ancak bu aşamada Bulgarlar arasında henüz milli bilinçlenmeden söz etmek doğru olmayacaktır, zira birçoğu dini aidiyetini daha öne çıkararak kendini Rum addetmeyi yeğler. 1840'lardan itibaren Mısır Çarşısı arkasında bulunan Balkapanı Han Bulgar abacıların odağına dönüşür; burada ve civarda bulunan Vezir Han, Süleyman Paşa Han, Boyacı Han, Sümbül Han, Papaz Han, Valide Han gibi mekânlarda buğday, un, gülyağı, peynir, kaşar, sızdırma, deri, şayak, aba, kaytan, kilim, örme çorap, balık, havyar, şeker, pirinç, pamuk vs. ürünlerin ticareti yapılır. Bu şartlar altında İstanbul'da oluşan Bulgar kitlesi organize bir güce dönüşerek Fener Rum Patrikliğine karşı yürütülen bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesini başlatır; iç ve dış konjonktürün etkisi altında sağa ve sola savrulmalarla gelişen bu çetin mücadele Bulgar Ekzarhlığının kurulmasıyla taçlanır (1870).

Bulgar unsurun iktisadi potansiyelinin yükselmesiyle doğal olarak İstanbul önemli bir Bulgar kültür merkezi kimliğine bürünür; Bulgarca süreli yayıncılık ve matbaacılık gelişirken, Bulgar Ruhani Cemaati ve okuma yurdu da geniş çaplı faaliyetlerde bulunur. Bunun yanı sıra payitaht, sunduğu eğitim ve kariyer imkânlarıyla da bilime susuz Bulgar gençleri cezbetmeye başlar. İstanbul'un yakınlığı, kara ve deniz yoluyla ulaşım kolaylığı bu süreci tetikleyerek hızlandırır. Şöyle ki 19. yüzyıl ortalarına kadar Bulgar gençlerin Heybeli Ticaret Mektebi, Heybeli Ruhban Mektebi, Kuruçeşme Yüksek Rum Mektebi, Bebek Katolik Koleji gibi eğitim kurumlarına yöneldikleri görülürken, 1850'lere gelindiğinde askeri hekim yetiştiren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin cazibesine kapıldıkları anlaşılır. (Daha sonraki yıllarda kapılarını açan Robert Kolej ve Mekteb-i Sultani de Bulgar gençlerin yoğun ilgi gösterdikleri eğitim yuvaları olurlar.)¹

¹ Daha ayrıntılı olarak bakınız: Hüseyin Mevsim, "Uyanış Çağında Bulgarların İstanbul'da Eğitim Gördükleri Kurumlar", *Bilge*, 45 (2005), 31-36. Orlin Sabev (Orhan Salih), "Boğaziçi Kıyılarında

I. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Bulgar Öğrenciler

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin askeri ve sivil alanlarda ıslahatlarıyla ünlü II. Mahmud tarafından 1827'de, orduda büyük ihtiyaç duyulan askeri hekimler yetiştirmek amacıyla kurulduğu bilinmektedir. Bu mektebin çatısı altında önce idadi ve tıbbiye öğrencisi (1858-1868), ardından da anatomi muallim muavini ve muallimi (1868-1877) sıfatıyla neredeyse yirmi yılı geçen Dr. Hristo Stambolski, Türkçeye de tercüme edilen kapsamlı hatıratında², kurumun kuruluş yılı olarak Tıbhane-i Amire'nin ve Cerrahane-i Amire'nin birleştirildiği 1836'yı temel almaktadır.³ Bulgar hekimin verdiği bilgiye göre, anılan iki mektepte dersler daha çok otacı kimliğindeki hekimler tarafından Türkçe yapılmaktadır. Bu hekimlerin arasında en bilgili ve donanımlı olarak İtalya'da ve Fransa'da tıp eğitimi alan, ayrıca insan vücudunun çeşitli kısımlarını çizimlerle tasvir eden Türkçe bir anatomi atlası yayınlayan Şanizade Mehmed Atullah Efendi kabul edilmektedir.

Devletindeki eğitim düzenini belirli bir sistematığe oturtarak iyileştirme düşüncesiyle açtığı tıbbiye, askeriye ve bahriye mekteplerinden padişahın özellikle tıbbiyeye fevkalade büyük önem verdiği bilinmektedir. İlk adım olarak Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerden tıp tedrisatı müfredatını hazırlamak üzere çok sayıda muallim hekim davet edilmiştir. Bu seçkin âlim zümresi tıbbın, Şark'ta daha yaygın dil olan Fransızca ve Paris Tıp Fakültesi'nin müfredatı üzerinden okutulması kanaatine varır; ıslahatçı padişah, ulemanın direnmesine rağmen, anılan zümrenin bütün kararlarını ve önerilerini kabul eder; süreç içinde doğal olarak başka zorluklarla da karşılaşılır.⁴

Osmanlı padişahı Galata Sarayı'nı mektebin fiziki ihtiyaçları için tahsis eder (1838); aynı yıl müdürlüğe (müdür; nazır diye geçer) davet edilen Karl Bernard (1810-1844) enerjik adımlarla mektebi Avrupalı kurum kimliğine büründürmek ister, müfredat ve öğrenci kabul şartları da değiştirilerek beş yıllık eğitim süresi

Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler', *Osmanlı İstanbul'u III, Bildiriler*, (2015), 163-181.

² Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018; Hristo Stambolski, *Yemen'de Bir Bulgar Hekim (1877-1878)*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.

³ Bulgar araştırmacı ve yazar Nikola Naçov ise kuruluş tarihi olarak 1832'yi kabul eder. (Nikola Naçov. *Tsarigrad kato kulturen tsentâr na bälgarite do 1877 godina*, Sofya: Sbornik na BAN, 1925, 136. Bulgarca kaynaklarda sadece İstanbul'da çıkan *Pravo* (Hak) Gazetesi'nde (IV, 1), geleceğin sadrazamı Keçecizade Fuad Paşa'nın 1828-1832 yılları arasında burada eğitim görmüş olduğu hususundan hareketle mektebin daha önce açıldığı belirtilir.

⁴ Hristo Stambolski'ye göre, ilk başlarda padişahın önüne, insan anatomisinin öğrenilmesi ve öğretilmesi için vücudun açılması ve yarılması yasağı gibi ciddi bir dini engel çıkar. Bu yasak, hemen ölümden sonra ruhun bedenden ayrıldığı ve meleklerin mevtaya mezarda yaptıkları sorgunun parçalanmış bir bedene yapılamayacağı inancına dayanır (Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 34).

benimsenir. Ancak beklenen iyi sonuçlar bir türlü alınmadığından, ilk yıllarda mektepteki eğitim süreci yeni düzenlemeler yoluyla sıkça değişikliğe uğrar. Karl Bernard'ın vefatı üzerine nazırlığa Hekimbaşı İsmail Efendi'nin getirilmesiyle mektebin bir tıp fakültesi kimliğine büründüğü kabul edilir.

Başlangıç yıllarında mektebin geçirdiği aşamalar ilk Bulgarca süreli yayın olma özelliğini taşıyan *Lyuboslovie* (Filoloji) dergisindeki⁵ bir yazıdan⁶ izlenebilmektedir. “Galatasaray Tıbbiyesi” başlıklı yazıda, 1832’de II. Mahmud tarafından kurulan mektebin on dört yıl sonra yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilir. 80 talebeden sadece 15’inin tıp tedrisatı için yeterli altyapıya sahip oldukları, geri kalanların ise anadilin yanında, zorunlu olan Fransızca’yı da öğrenmeleri gerektiği ortaya çıkar. Nazır Karl Bernard'ın vefatına kadar eğitim üç hazırlık ve dört tıp sınıfı şeklinde devam ederken, İsmail Efendi'nin⁷ gelişimiyle üç sınıf daha eklenerek toplamda on sınıfa çıkar. İlk beş sınıfta doğu dilleri, Fransızca, güzel yazma, aritmetik, coğrafya, tarih, doğa bilimleri, mantık gibi dersler görülürken, geri kalan beş sınıfta tamamen tıba ağırlık verilir.

Bulgarca dergiye göre, mekteple ilişkisi kesilen 48 tembeler ve başarısız öğrencinin yerine, her vilayetten 5'er olmak üzere 125 öğrenci kabul edilir. Mezun olduktan sonra bunların sivil hekim sıfatıyla vilayetlerine dönmeleri öngörülür, zira padişah hazretleri Rumeli seyahati sırasında sivil hekimlerin yetersiz olduklarına kanaat getirmiştir. Mektebin fiziki imkânları 400 öğrenciden fazla yatılı ve burslu öğrenci almaya el vermediğinden, dışarıdan gelen öğrenci sadece derslere katılabilir; elbette ki mezuniyetten sonra dışarıdan gelen öğrenci normal öğrenciyle eşit haklara sahip olmaz.

Yazıdan, mektep bünyesinde küçük bir matbaanın varlığı da anlaşılır; 1845'te bazı eksikliklerin giderildiği matbaada tıbbi konularda tercüme eserlerin basıldığı belirtilir. Yeni bir mektep tüzüğüne hazırlanmış haberi de verilir. Mektepte çalışan hekimlerin görevi ders vermekle sınırlı olmayıp mektep kliniğinde bin 200 hastaya baktıkları, öğrenciler önünde 200'ün üzerinde ameliyat tatbik ettikleri, birçok çocuğa padişahın huzurunda aşı yaptıkları vurgulanır. Hekimler padişah hazretlerinden yeni tıbbi literatür ve ilaç dolapları alımı için izin vermesi, ayrıca yabancı bitkilerin yetiştirileceği botanik bahçesi ve 150 yataklı hastane kurulması

⁵ Konstantin Fotinov (1790-1858)'un 1842 ve 1844-1846 yılları arasında yayınladığı ve toplamda 25 sayı çıkan dergi hakkında bakınız: Hüseyin Mevsim, “İlk Bulgarca Dergi *Lyuboslovie* İzmir’de Çıktı”, *Toplumsal Tarih*, 225 (2012), 86-90.

⁶ *Lyuboslovie*, II, sayı 19, Temmuz 1846, 111-112.

⁷ Hekimbaşı İsmail Efendi'nin kolerayla ilgili bir eseri Türkçe, Rumca ve Ermenice'nin yanı sıra Bulgarca'ya da tercüme edilir (1848). Aynı yıl Knez Aleksandar Karacorceviç'in talimatıyla Bulgarcadan Sırpçaya tercüme edilerek Belgrad'da basılır (Nikola Naçov, *Novobălgarskata kniga i pechatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 godina*, Sofya, 1921, 80).

şeklinde talepler iletirler. Mektep matbaasında aşının faydalarına ve nasıl yapıldığına dair bir risale basılır. Huzur imtihanına teşrif eden Abdülmecid'in, Dolmabahçe'de 300 öğrencilik on amfi ve 150 yataklı hastanesi olan bir tıp akademisi kurulması için beş milyon kuruş bağışladığı aktarılır. Anılan akademiye mektepten mezun olan öğrencilerin devam etmesi öngörülür.

Yine aynı derginin sayfalarında yer alan “Talebe İmtihanları” başlıklı başka bir yazıda⁸, imtihanların son günü olan 31 Temmuz'da [1846] padişah hazretlerinin, altı yaşındaki ilk oğlu şehzade Murad'la ve o zaman İstanbul'da bulunan Hıdiv Mehmed Ali Paşa'yla mektebe teşrif buyurduğu; Nazır İsmail Efendi, muallimler, öğrenciler ve zabitanın avluda iki sıra hâlinde dizilerek yüce misafiri karşıladıkları belirtilir. Huzur imtihanının yapıldığı salonda padişah için özel taht konur. Türkçe ve Fransızca imtihana tabi tutulan öğrencilerin 33'ü hekim diploması almaya hak kazanırlar; bunların 17'si Müslüman, 13'ü Rum ve 3'ü Ermeni asıllı olduğu anlaşılır. Gösterilen başarıdan ve mektebin iyi düzeninden ötürü padişah nazıra teşekkür eder. Mektepte ebelik okuyan yaklaşık 40 kadın da imtihanla diploma almaya hak kazanırlar.

*Tsarigradski Vestnik*⁹ (İstanbul Gazetesi)¹⁰ 1848'de mektebin Hasköy civarındaki Humbarahane'ye (Humbaracı Kışlası) taşındığını, Abdülmecid'in yüksek memurlarıyla huzur imtihanını şerefleştirdiğini duyurur.¹¹ Aynı gazete Babıali'nin, mektebin yer aldığı Humbaracı Kışlası'nın Kırım Savaşı sırasında Fransızlara askeri hastane olarak kullanılması için tahsis etmesi üzerine, öğrencilerin başka yere nakledildiklerini bildirir.¹² Sonra mektep yine Galata Sarayı'na taşınır, ancak burasının yanması üzerine yeniden Humbarahane'ye dönülür.

Rum Kisvesi Altında Bulgar Öğrenciler

Ayrıcalıklı Müslüman ailelerin oğullarının yanı sıra Rum, Ermeni, Ulah ve Sırp asıllı öğrencilerin de eğitim gördükleri mektebin kapısı uzun yıllar Bulgar unsuruna kapalı kalır. Dr. Hristo Stambolski'ye göre bunun başlıca nedeni, devlet

⁸ *Lyuboslovie*, II, sayı 19, Temmuz 1846, 102.

⁹ *Tsarigradski Vestnik*, sayı 20, 16 Ekim 1848.

¹⁰ İstanbul'da çıkartılan bu ilk Bulgarca gazete hakkında bakınız: Hüseyin Mevsim, “Bulgar Basın Tarihinde İstanbul Gazetesi'nin (Tsarigradski Vestnik) Yeri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, 20-24 Eylül 2010, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 6, Ankara: TTK, 2015, 37-52.

¹¹ *Tsarigradski Vestnik*, sayı 88, 21 Haziran 1852.

¹² *Tsarigradski Vestnik*, 22 Ocak 1855.

katında Bulgar gençlere referans olacak nüfuzlu birilerinin olmadığından kaynaklanır.¹³

1827-1877 yılları arasında, elli yıllık bir dönemde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan mezun olan Bulgarları, zaman ve toplumsal şartlar kıstasıyla dört kuşağa ayırarak ele almak mümkündür.¹⁴ Birinci kuşağa, 1827-1846 yılları arasında, başka deyişle mektebin faaliyete geçmesinden tıp fakültesi kimliğine kavuşmasına kadar olan zaman diliminde eğitim gören bir kişi dâhil edilir. Mektebe kaydı Sisam Adası beyi, Bulgar asıllı Stefan Bogoridi'nin vasıtasıyla yapılan Kotel (Kazan) doğumlu Anastas Granitski (1825-1879) bir süre burada okuduktan sonra mezun olmadan ayrılır; hayatının geri kalan kısmında ağırlıklı muallimlik ve Fransızcadan tercüme yapar.¹⁵

İkinci kuşağa, mekteple yolu 1846-1857 yılları arasında kesişen öğrenciler dâhil edilir, ne var ki bu öğrenciler resmi kayıtlara Bulgar değil, Rum milletine mensup olarak geçerler. Bu kuşakta on bir hekim, ayrıca iki eczacı yer alırlar. Daha sonra neredeyse hepsinin askeri hekim olarak Osmanlı ordusunda üstün kariyer yaptıkları görülür. Söz gelimi, Georgi Popoviç Maltepe'de Dr. Rigler'in asistanlığını yaptığı sırada hocasıyla beraber Abdülmecid'i başarıyla ameliyat eder (1855), sonra da Mısır'da askeri sıhhi düzenin temellerini atar. Bir başka öğrenci, 1856'da¹⁶ mezun olan Georgi Vilkoviç de parlak mesleki başarılarıyla dikkat çeker. Edirne'de, Avratalan'dan göç eden bir ailede dünyaya gelen (1833) Georgi Vilkoviç, tıbbiyeden mezun olduktan sonra devlet imkânlarıyla cerrahide ihtisas yapmak üzere Paris'e gönderilir (1859), dönünce de Haydarpaşa Hastanesi'ne seririyat cerrahi muallimi olarak tayin edilir; Niş'te ve Bağdat'ta askeri hekimlik yapar. Dönemin Rus yanlısı Bulgar Ekzarhı Antim I'nın yakın çevresinde bulunduğundan, Dar-ı Şura kararıyla İstanbul'dan Şam'a uzaklaştırılır (1877). Memleketine döndüğünde Şarki Rumeli Vilayetinde ziraat, ticaret ve nafia müdürlüğü, Bulgaristan Emaretinde dışişleri bakanlığı gibi önemli makamlara getirilir. Bulgar diplomatik temsilciliği yaptığı sırada, İstanbul Galata'da siyasi hasımlarının düzenlediği bıçaklı suikasta uğrayarak hayatını kaybeder (1892).

¹³ Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 34-36.

¹⁴ Ekaterina Mihaylova, "İmperatorskoto voennomeditsinsko uchilishte v Tsarigrad, (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) i negovite bălgarski vāzpitanitsi (1827-1878)", *Godishnik na Sofijskiya universitet "Sv. Kliment Ohridski", İstoričeski fakultet*, tom 101 (2008), 91-121.

¹⁵ Mektepte gördüğü eğitim sırasında yeterli mesleki altyapıya sahip olmuş olacak ki yaptığı tercüme arasında Hekimbaşı İsmail Efendi'nin yukarıda anılan kolera konulu risalesi dışında, Fransızcadan tercüme ettiği ve her ikisi de İstanbul matbaalarında basılan Hijyen. Sağlığı Korumanın Yolu (1851) ve Üç Bölüm Hâlinde Pratik Tıp (1854) gibi eserler de dikkat çeker.

¹⁶ Dr. Stambolski, Georgi Vilkoviç'in 1857'de binbaşı rütbesiyle mezun olduğunu belirtir (Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 54).

Bir başka mezun olan Tırnovalı Pantelîy Minçeviç (1834-1898) yirmi yıl kadar bahriyede askeri hekimlik hizmeti vererek miralay rütbesine yükselir. Yine Tırnovalı Paraskev Kazaski, İstanbul'da 6. Muhafız Alayında askeri hekimlik yaptıktan sonra on yıl kadar Bağdat'ta hizmet verir, İstanbul'a döndüğünde dâhiliye alanında uzmanlaşır. Pavel Markov (1824-1880) da binbaşı rütbesiyle orduya katılır; Bağdat'ta, sonra da İstanbul hastanelerinde ve Yemen'de askeri hekimlik yapar.¹⁷

Dr. Hristo Stambolski bu kuşağa Şumnu'dan Viço Panov'u, Rusçuk'tan Dimitir Hristov'u ve Filibe'den Aleksandır Kurtoviç'i de dâhil eder. Ancak hatıralarda Aleksandır Kurtoviç'in daha talebeyken Bulgarlığa ait her şeyden nefret ettiği, hatta yeni kaydolun Bulgar talebelere mektep idaresi nezdinde iftira attığı belirtilir: "Yetmedi, Kurtoviç olan soyadından vazgeçip Yunanca Zoiros soyadını benimseyerek her yerde Rum olduğunu söylüyormuş."¹⁸

Mektebin Kapısının Bulgar Öğrencilere Açılması

Dr. Hristo Stambolski'nin tanıklığına göre, daha Mayıs 1858'de Ahkâm-ı Adliye üyesi Gavril Krısteviç'in (Gavril Efendi, daha sonra Gavril Paşa) ısrarıyla Bulgar Ruhani Cemaati adından Babıali'ye sunulan bir arzuhalde, diğer taleplerin yanı sıra, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye Bulgar soyundan öğrencilerin alınması gündeme getirildiyse de, herhangi bir sonuç elde edilemez. Aynı yıl, ünlü tüccar Hristo Tıpçileştov'un öncülüğünde payitahttaki Bulgar muteberanın padişah nezdinde tekrarladığı talep 10 Eylül 1858 tarihli iradeyle onaylanınca, Rumların bütün engelleme çabalarına rağmen mektepte Bulgar gençlere de yirmi kişilik kontenjan ayrılır.¹⁹

Tsarigradski Vestnik 27 Eylül tarihli sayısında coşkulu bir üslupla 15 (başka kaynaklara göre 12) Bulgar gencin mektebe kabul edildiklerini muştuladıktan sonra, öğrencilerin yiyecek, içecek, elbise ve çamaşır yıkama gibi bütün hizmetlerinin ve masraflarının devlet tarafından karşılandığını, ayrıca her öğrenciye aylık harçlık sağlandığını, mezun olana hekim unvanı ve kolağası rütbesi verildiğini, göreve başlarken binbaşılığa yükseltildiğini belirtir; askeri hekimlerin aldıkları yüksek maaştan da dem vurulur. Gazete, Bulgarlara bahşedilen yüce bir

¹⁷ Vasil Stefanov, *Balgarskata meditsina prez Văzrajaneto*, Sofya, 1980, 210-211.

¹⁸ Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 34-36.

¹⁹ Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 35.

lütuf şeklinde değerlendirdiği bu gelişmeyi heyecanla aktarırken, okurlarına mektebin etkili bir reklamını da yapmış olur.²⁰

Üçüncü kuşağa 1858-1867 yılları arasında okuyanlar dâhil edilir. Anılan toplu alımı izleyen dönemde yerel makamların merkezi idare nezdinde yaptıkları başvuru üzerine mektebe her yıl birer-ikişer öğrencinin kabulüne devam edilir. Bu kuşak Bulgar Ruhani Cemaati'nin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı, Bulgarların Rumlara karşı yürüttüğü bağımsız kilise mücadelesinin hararetlendiği ve milli bağımsızlık fikrinin gittikçe olgunlaştığı şartlarda eğitim görür. Öğrencilerin karşılıklı dayanışma duygusuyla ve gerek mektep idaresi, gerekse muallimler nezdinde rezil olmama dürtüsüyle ve bahşedilen güvene layık olma motivasyonu ile hareket ettikleri görülür.²¹ Büyük ölçüde başarılı da olunur, zira muallimler ve mektep idaresi katında Bulgar öğrenciler hakkında olumlu bir izlenim oluşur; sıkça gayretlerinden, mesleki adanmışlıklarından ve çalışkanlıklarından dolayı örnek gösterilir,²² huzur imtihanına çıkarlar.

Askeri hekim olarak görev yapan bu kuşağın öğrencileri arasından, 1868 mezunu Dr. Hristo Stambolski sivrilerek parlak başarısıyla dikkat çeker. Mezun olduğu mektepte (ve yeni açılan Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye'de) teşrih (anatomi) muallimliği yapar (1868-1877); Osmanlı tıp tedrisatı tarihinde ilk defa anatomi dersini Türkçe olarak sunar; ilk Osmanlıca anatomi kitaplarından birini (Miftah-ı Teşrih, 1873) kaleme alır; kendisine tevdi edilen resmi görev üzerine Arapça ve Farsça tıbbi kaynaklardan tercüme yoluyla büyük ölçüde Türkçe tıp terimlerini ve terminolojisini oluşturur; tıba ve tıp eğitimine yaptığı hizmetlerden padişah nişanıyla ödüllendirilir; payitahtta önde gelen idari ve askeri zevatın özel hekimliğini yapar; 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlamasından sonra Rusya yandaşlığı ayyuka çıkan Bulgar Ekzarhı Antim I'e yakınlığından ötürü İstanbul'dan Yemen'e uzaklaştırılır (1877-1879); burada Medine kurdu diye bilinen hastalığın nedenlerini araştırır ve askerin mustarip olduğu hastalığın kökünü kazımayla başarır. Memleketine döndükten sonra Şarki Rumeli Vilayetinde

²⁰ *Tsarıgradski Vestnik*, sayı 398, 27 Eylül 1858. Margarita Dobrova, "1848-1877 Yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbul'unun Bilim ve Eğitim Günlüğü", *Osmanlı İstanbul'u II, Bildiriler*, İstanbul, 2014, 361-387.

²¹ "Etrafımdaki Bulgar talebelere imtihanların yaklaştığını hatırlatıyor, Bulgar muteberan önünde mahcup olmamak ve babalarımızın desteğini hak etmek, keza öteki talebelerin önüne geçmek, ayrıca muallimlerin ve mektep nazırının gözüne girmek için oturup sıkı sıkı hazırlanmaları için teşvik ediyordum." (Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 57).

²² "Mektep nazır Hayrullah Efendi Bulgar talebelere itaatlerinden ve mektep talimatnamesini harfiyen tatbiklerinden, ama en pek de çalışkanlıklarından ve derslerinde ilerlemelerinden dolayı sempati duyuyor ve seviyordu." (Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 106).

önemli idari görevler üstlenir (1879-1885); hayatının geri kalan yıllarında da ülkesine sağlık alanında büyük hizmetlerde bulunur.²³

1860'ların sonuna doğru mektebin ünü Bulgarlar arasında artarak devam eder, öyle ki 1867 başlarında yine iradeyle kırk adaydan yirmi öğrenci alınır. Dördüncü kuşağı teşkil eden öğrencilerin mekteple yolu 1867-1878 yılları arasında kesilir. Anılan kuşak bağımsız kilise meselesinin çözümünü görür, Vidin'den getirilen yeni Bulgar Ekzarhı Antim I'ı Ortaköy iskelesine karşılamaya çıkar, 1876 Nisan Ayaklanması ve 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı gibi Bulgarların kaderine etki eden sarsıntılı hadiselerle tanıklık eder. Sayıca (76 öğrenci) öncekilerden iki misli daha kalabalık olan bu kuşaktaki Bulgar gençlerin büyük kısmı doğrudan idadinin üst sınıflarına alınır; bu da adayların mektebe iyi bir altyapıyla geldiklerine işaret eder.

Söz gelimi, 1869'un Şubat ayında mektebin hazırlık sınıfına kabul edilen, ancak ağır bir hastalığa yakalanınca iki yıl sonra memleketi olan Tuna kıyısındaki Lom kasabasına dönen Dimitır Marinov (1846-1940) hatıratında, o yıllarda mektebin İstanbul'un en güzide noktasında, Gülhane'de (Sarayburnu) yer aldığını, akşam yoklamasından sonra özellikle de Rum ve Bulgar öğrencilerin kümeler hâlinde toplanarak vatanperver marşlar söylediklerini anlatır: "Bütün Bulgar öğrenciler yoğun bir vatanperverlik hissiyatına kapılmışlardı. Mektep idaresi bunun farkında mıydı, bilmem, ancak aramızdan hiç kimse ne sorguya çekildi, ne de soruşturuldu."²⁴

Yine Dimitır Marinov'un tanıklığından, o dönemde hazırlık niteliğindeki idadide üç yıl okunduğu, 5. sınıftan 9. sınıfa kadar müfredatta sadece tıp derslerine ağırlık verildiği anlaşılır. İlginçtir ki askeri düzenin hüküm sürdüğü ve disiplinin üst seviyede olması gerektiği mektepte, Lyuben Karavelov (1834-1879) ve Hristo Botev (1848-1876) gibi ihtilalci kanadı temsil eden Bulgar yazar ve şairlerin Bükreş'te çıkarttıkları ve neredeyse her sayısında isyan çığırkanlığı yapılan gazetelerin alındığı, ayrıca avluda öğrenciler arasında okunduğu ortaya çıkar. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede okuyan Bulgar öğrencilerin "Napred" (İleri) adında bir cemiyet kurdukları, bunun tüzüğü doğrultusunda her hafta toplanıp çeşitli konularda konferanslar verdikleri, topluca gazete okudukları ve hararetli müzakereler yaptıkları anlaşılır. Anılan öğrenci cemiyetinin başkanlığına seçilen Dimitır Marinov, mektep tüzüğünün izin vermediğinden dolayı bunun gizli cemiyet olduğunu açıklar. Cemiyet, "Balkan" başlığı altında beş sayıya ulaşan el yazısı bir gazete de çıkarır.

²³ Hristo Stambolski, *Yemen'de Bir Bulgar Hekim (1877-1878)*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, 9-23.

²⁴ Dimitır Marinov, *Spomeni iz moya jivot ili Moyata biografija*, Sofya, 1992, 94.

Her ne kadar bu kuşağın yaklaşık yarısı (41 kişi) mezun olsa da, önceki kuşaktan farklı olarak disiplinsiz davrandığı, tüzüğe uymadığı, sanki dirsek çürüterek askeri hekim olmaktan ziyade başka amaçla geldiği, önceliklerin ve gündemin farklı olduğu görülür. Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlamasıyla Bulgar öğrenciler mezun olmadan mektepten firar ederek memleketine dönerler. Söz gelimi, 1878'de Hristo Fetvaciev ve Krıstyo Kovaçev adındaki iki öğrencinin firar etme süreci ve gerekçeleri bir hatırdan pekâlâ izlenebilir.²⁵

Rus-Osmanlı Savaşı'nın sona erdiği 1878'e kadar Osmanlı ordusunda 34 Bulgar askeri hekimin hizmet ettiği ve bunlardan sadece üçünün Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane dışından mezun oldukları ortaya çıkar. Açılışından 1877'e kadar burada eğitim gören 139 Bulgar'dan 71'inin mezun oldukları, dolayısıyla en büyük Bulgar hekim grubunun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kökenli olduğu, tıbbi donanımın burada kazanıldığı, mezunların daha sonra Bulgar siyasi ve idari hayatında önemli mevkiler²⁶ işgal ettikleri anlaşılır.²⁷

Osmanlı unsuru Bulgarların yaşadıkları bütün bölgelerden, ancak Kocabalkan ve Karacadağ arasındaki kuşakta konumlu yerleşimlerden gelen öğrencilerin

²⁵ “Fetvaciev bana büyük bir sırrını açtı: Artık Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane çok sıkılmıştı ve kaçmak istiyordu. Haksız da sayılmazdı, zira hür bir Bulgaristan'da yaşamak varken, burada ne yapsın? Mektepten mezun olduktan sonra askeri hekim olarak Arabistan'a bir yere mi gitsin? Ayrıca, Balkan Yarımadası'nda gelişen son askeri hadiseler bağlamında mektepte kalan Bulgar talebelere kötü davranılıyorymuş: Yeterince beslenmiyor ve sıkça azarlanıyorlarmış. Fetvaciev kendisi de zaten beden çok zayıflamış ve ruhen çökmüştü; bağımsızlığına kavuşmuş olan anavatanını görmeyi, onda hür ve huzur içinde yaşamayı özlemişti. Daha önce de mektepten bazı talebeler kaçmıştı. Ne ki artık firar etmek çok zor, ayrıca gayet de tehlikeliymiş.” (Nikola Naçov, *Bursa'ya Gidiş ve Dönüş* (1879), Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, 25-26). “Daha üst sınıfta olan Kaloferli Krıstyo Kovaçev de kararlı şekilde kaçmayı düşünüyordu. Kimse fark etmeden bazı giysi ve kitaplarını mektepten çıkarmak isteyen Fetvaciev, dükkâna her gelişinde, üzerinde gizlice 1-2 kitap ve altına giydiği bazı giysilerini getiriyordu. Bir keresinde uzaktan onu ve Krıstyo'yu Pera'daki Rus Sefareti'ne kadar refakat ettim: Dış kapıya kadar, Sefir Prens Lobanovski'ye yazdıkları arzuhali ve bazı evrakları götürdüm, ancak sefaret, İstanbul'dan herhangi bir Rus vapuruyla Burgaz'a veya Varna'ya kaçmalarına yardımcı olamadı. Belki de başına iş açmak istemedi; sadece para verdi.” (Naçov, *Bursa'ya Gidiş ve Dönüş* (1879), 37-38); “Şimdiye kadar her şey yolunda gidiyordu; geriye en zor ve korkulu kısım kalıyordu: Fetvaciev dükkândan Fransız vapuruna kadar nasıl gidecekti? Kayıkla güpegündüz dubalı köprünün yanından, dükkândan alınan abacı giysileriyle tebdili kıyafet geçmesi gerekiyordu. Birisi onu görebilir ve epeydir İstanbul'da yaşadığından tanıyabilirdi. Nihayet, öğleye doğru Fetvaciev Türk üniformasını çıkararak şayaktan giysilerini giydi. Galata'dan tanıdık bir Rum'un kayığına binerek Fransız vapuruna doğru yola çıktı. Biraz sonra ben de, yaşlı Türk Mehmet Ağa'nın Galata iskelelerinde dolaşan kayığıyla peşlerine takıldım. Fetvaciev'in mektup, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan evrak, kitap ve astan kırmızı çuhadan siyah mektep cübbesi gibi bazı eşya ve evrakını taşıyordum.” (Naçov, *Bursa'ya Gidiş ve Dönüş* (1879), 39).

²⁶ Söz gelimi, mezunlardan Georgi Vilkoviç dışişleri, Georgi Jivkov milli eğitim ve maliye, bir yıl okuduktan sonra Rusya'ya nakil olan Sava Mutkurov savunma, Stefan Bobçev milli eğitim bakanlıkları yaparlar. (Sabev, “Boğaziçi Kayıplarında”, 180).

²⁷ Mihaylova, “İmperatorskoto voennomeditsinsko”, 93.

ağırlıkta olduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, sunduğu imkânlarla ve kolaylıklarla okumak ve yükselmek isteyen Bulgar gençleri cezbeder. Her şeyden önce öğrencinin bütün ihtiyaçlarını devletin karşılaması, önde gelen yerli ve yabancı hoca kadrosuyla sağlam teorik ve pratik eğitim vermesi, askeri hekimlik gibi zorlu, ama geçerli ve itibarlı bir meslek sahibi yapması, kariyer imkânı sağlaması gibi etkenler Bulgar gençleri yarım yüzyıl boyunca mektebin sınıflarına çeker.

II. Bir Elinde Neşter, Diğerinde Kalem: Dr. Yosif Lyubenov'un Mütevazı Hayatı ve Tıbbi Eserleri

Yosif Lyubenov 1846'da bugün Bulgaristan'ın güneybatısında, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti sınırı yakınında bulunan Kyustendil'in [Köstendil] Gorni Koriten köyünde, folklor derleyiciliği ve etnografya araştırmalarıyla da ilgilenen papaz bir babanın oğlu olarak dünyaya gelir. 19. yüzyıl ortalarında Köstendil; Varoş, Bağlık, Aydın, Alaybey, Kavaklı, İncili, İmaret, Saray vs. gibi 19 mahalleden oluşmaktadır. 1859'da kasabayı ziyaret eden Amerikalı misyonerler, buradaki 15 bin nüfusun yarısının Türk, yarısının Bulgar olduğunu belirtirler. 1866 tarihli başka bir istatistikten, kasabada bin 300 Türk evi ve 6 bin Türk nüfus, 600 Bulgar evi ve 3 bin 600 Bulgar, ayrıca 150 Yahudi, 60 Çerkez ve 30-40 Çingene, Ulah vs. nüfus olduğu anlaşılır.²⁸

İlköğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra on iki yaşındayken kasabada faaliyet gösteren iki otacıdan ve eczacıdan biri olan Rum asıllı Alekso'nun yanında çıraklığa başlar; anlaşmaya göre dört yıl çıraklıktan sonra usta olarak kendi yolunu tutar. Eczaneye borçlu olduğu temel tıbbi birikimin ardından, büyük yeteneklerinden ötürü İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye gönderilir; devlet bursuyla okuyacak ve mezun olduktan sonra Osmanlı ordusunda askeri hekim sıfatıyla görev yapacaktır.²⁹ Payitahta ne zaman gönderildiği ve eğitime hangi yıl başladığıyla ilgili hatıralarında veya başka kaynaklarda net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak toplu hâlde kabul edilen yirmi Bulgar gencin arasında kendisinin de bulunduğunu belirtmesinden, eğitime 1867'de başladığı sonucu çıkar. 1876'da mezun olduğu ve eğitimin on yıl sürdüğü (ıdadı ve tıbbiye) göz önünde bulundurulduğunda, hazırlık okumadan başladığı varsayılabilir. Balkanlar ve genel olarak Osmanlı için çalkantılarla geçen bir yılda mezun olduktan sonra hemen askeri hekimliğe başlar. İlk başta Niş'e, ardından Mostar'a askeri hekim olarak gönderilir, Bosna-Hersek'teki isyanın bastırılmasından sonra buradan İstanbul'a

²⁸ Milena Angelova, "Kogato lekaryat beshe "hekim." Spomenite na d-r Yosif Lyubenov za lechebnite praktiki v Kyustendil prez 60-te godini na XIX vek", *Balkanistic Forum*, 2 (2018), 250.

²⁹ B. Kojuharov, "D-r Yosif Lyubenov", *Meditinski Pregled*, 3 (1940), 202.

döner. Denizyoluyla yapılan sancılı dönüşü daha sonraki yıllarda, ilginç ayrıntılar eşliğinde kaleme alırken, bir anlamda Osmanlı'nın Balkanların batısından çekilişinin tablosunu canlandırmış olur.

İstanbul'a dönen Bulgar hekim, 17 Eylül 1877'de Redif Paşa'nın Yemen Kolordusuna gönderilir. Kendi değerlendirmesiyle, kültür bir Avusturya vapuruyla yapılan deniz yolculuğundan sonra Kızıldeniz'in Hudeyde limanına ayak basar, buradan da çözü aşarak başkent Sana'ya ulaşır. İlginçtir ki hatıratında deniz yolculuğu hakkında bilgi verilirken, çölün nasıl ve hangi şartlarda kat edildiğiyle ilgili bir not düşülmemiştir.

Bağlı olduğu askeri birliğiyle bütün Yemen'i dolaştıktan sonra Dr. Yosif Lyubenov, müdürlüğünü Dr. Hristo Stambolski'nin yaptığı Sana Merkez Hastanesi'nde çalışmaya başlar. Bunun yanı sıra yerli seçkin zümreye özel hekim olarak hizmet verir. Hızla gelişen siyasi ve askeri hadiseleri takip eden Lyubenov, valinin özel hekimi olması ayrıcalığından yararlanarak gerekli izni almayı başarır ve hemen İstanbul'a döner. Bir süre Rus Sefaretinde saklandıktan sonra, bir Rus vapuruyla Bulgar toprağına ayak basar.

Köstendil'de garnizon hekimliğine tayin edilir (1881). Daha sonraki yıllarda da Varna, Sliven (İslimye) ve Sofya'da görevler üstlenir; başkentte, faaliyetlerini günümüze kadar sürdüren askeri hastanenin kurulmasında ve yapılandırılmasında aktif rol oynar. Görev yaptığı her yerde gerek askerin, gerekse yerli ahalinin sevgisini kazanır; hafızalarda güzel izler bırakır. İsviçre'de bazı hastanelerde gözlemlerde bulunduktan sonra Paris'te Pasteur Enstitüsü'nü ziyaret eder; Moskova'da düzenlenen uluslararası tıp kongresine katılır (1898). Aynı yıl yarbaylığa terfi ettikten sonra ordudan ve resmi görevden ayrılarak serbest hekimlikle geçimini sağlar.

Sofya'da sessiz sedasız hayata veda eder (1909).

Ülkesinde bilimsel ve popüler tıbbi literatürün, keza tıbbi kaynakların eksikliğini göz önünde bulunduran Dr. Yosif Lyubenov, sadece neşterle tedavi etmeyi, sağlık dağıtmayı yeterli görmez, kaleme sarılarak yazdığı ve çıkardığı kitaplarla tıbbi bilgilerin ve becerilerin yaygınlaşmasına ve geniş kitlelere ulaşmasına, özellikle de bulaşıcı hastalıklar konusunda Bulgar toplumunda farkındalığın oluşmasına, keza beden temizliği bilincinin ve tıbbi kültürün yükselmesine büyük katkı sağlar. Söz gelimi, sifilis veya zührevi hastalıklar (1881), ağrı tedavisi (1892, 1898), bulaşıcı hastalık neden çıkar ve nasıl tedavi edilir (1894), orduda beden temizliği (1902) gibi konularda bilimsellikten ödün vermeden anlaşılır dilde yazdığı eserleri bu anlayışa hizmet eder. Özellikle "Lekar. Obshtodostäpna kniga za choveshkite bolesti i za tyahnoto lekuvane" (Kendi Kendine Hekim Olmak. İnsan Hastalıkları ve Bu Hastalıkların Tedavisi Üzerine

Herkes İçin Bir Kitap) başlıklı ve kısa sürede ikinci basıma ulaşan (Sliven, 1897) eserde, 136 görsel eşliğinde, deri, göz, kulak, diş, sindirim, sinir, ruh hastalıklarından zehirlenmelere ve kısırlığa kadar yüzlerce hastalığın kısa tasviri yapılır ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilir. Yosif Lyubenov'un 990 sayfalık kapsamlı çalışması, Bulgar toplumunda uzun yıllar sağlıkla ilgili herkesin yararlandığı bir kılavuza dönüşür.

Dr. Yosif Lyubenov'un Osmanlı tıp tarihi açısından önem arz eden eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğim.

1) “Otuz Beş Yıl Önce Köstendil’de Tıp” (“Meditsinata predi 35 godini v Kyustendil (lichni spomeni)”)

Bulgar hekim, *Meditsinski Pregled* (Tıbbi Derleme) başlıklı derginin 1895’e ait sayılardan birinde yayınladığı bu özel hatıratında, 12 yaşındayken kasabadaki iki otacıdan biri olan Rum Alekso’nun eczanesinde geçirdiği çıraklık yıllarını bazen ironiyle, ama daha çok yumuşak mizahi yaklaşımla anlatır. Eserde, otacının toplumdaki konumu ve itibarı³⁰, eczane dükkânının ayrıntılı tasviri, uygulanan tedavi yöntemleri, sunulan hizmetin karşılığını alma şekilleri, otacının marifetleri³¹, hastalıklar, tıbbi âletler ve literatür, ecza malzemeleri, ilaç temini³²,

³⁰ “Her yortuda, ayından sonra yerli muteberan, kasabanın refahı ve çeşitli meselelerini danışmak ve görüşünü almak üzere onun evine toplaniyordu, zira o sadece otacı değil, ama siyasi otorite de sayılıyordu. Türkler her zaman onun sözünü önemsiyorlardı. Velhasıl kelâm, otacının toplumun bütün katmanları nezdinde kabul gördüğü, her kapının ona açık olduğu, itibar sahibi olduğu ve kolaylıkla istediğini elde edebildiği görülüyor.” (Yosif Lyubenov, *Rumeli’den Yemen’e. Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020, 28).

³¹ “Otacı katarakt ameliyatı da yapıyordu, bunun için özel yapım uzun çorap iğnesi kullanıyordu. Aşırı kola yapıyordu. Üzerinde neşter yoksa ameliyatı dikenle de yaptığı oluyordu. Otacı hastasını muayene ederken sorduğu soruların sonu gelmiyordu. Hastaya kaç yaşında olduğunu, nerede doğduğunu, kimin tarafından vaftiz edildiğini, evli mi bekâr mı olduğunu, kilisede mi, yoksa evde mi nikâh kıydığını vs. soruyordu. Diline bakıyor, nabzını ölçüyor, idrarını ve dışkısını tartıyor, burnunu ölçüyor, dişini sayıyor ve sadece onun kafasından çıkabilecek başka şeyler de yapıyordu. Hastayı yememesi gereken yiyeceklerle suçüstü yakaladığında, saatlerce yorucu nasihatler veriyordu. Hatta hangi yemek artıkları olduğunu görmek için hastanın ceplerini karıştırma küstahlığından bile geri durmuyordu. İnsanların geleceğine baktığı fal kitabı da vardı. Falına baktığı her kişiye düşmanı olduğunu ve bir koca karının güya kor almak için kapısını çaldığını, ama aslında büyü yapmaya geldiğini söylediğini hatırlıyorum. Hatta “iyi ki o yere sağ ayağınla basmışsın, maazallah solla bassaydın, yerinde donakalacaktın” diye ekliyordu.” (Lyubenov, *Rumeli’den Yemen’e*, 36).

³² “Eczaneye ilaç temini hep kasaba civarından yapılıyor, pek nadiren yabancı ülkeden getirtiliyordu. İlkbahar gelince, birkaç gün önceden tellal bu günlerde otacıların bütün yıl için ilaç toplayacaklarını ilan ediyordu. O yüzden ahaliden kendilerine tam destek sağlanması, köpeklerden korunmaları, herhangi bir tarladan, çayırdan, bahçeden veya bağdan ilaç toplamaya

otacılar arasındaki amansız rekabet vb. birçok konuda son derece ilginç bilgi kıvrıntıları aktarılır. 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı'nın Rumeli coğrafyasında yer alan sıradan bir kasabada tıbbi bilgilerin düzeyi ve eczacılığın bulunduğu durum hakkında içerdiği birinci el tanıklıklardan dolayı bu kısa hatıratın önemli ve yararlı olduğu kuşku götürmemektedir.

2 “İstanbul’daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane” (“Tsarigradskoto voennomeditsinsko uchilishte”)

1905 yılında Filibe’de yayınlanan bir armağan kitabında yer alan bu kısa kesitte Yosif Lyubenov, 1867-1876 yılları arasında öğrencisi olduğu mekteple ilgili hatırladıklarını kaleme alır. Yazar, mektebin kuruluşu ve misyonu hakkında genel bilgiler verdikten sonra, buradaki eğitim süreciyle ve özellikle Farsça hocasının tuhaf eğitim yöntemiyle ilgili bir anısını anlatır. Daha sonra Bulgar öğrencilere odaklanarak yazının kaleme alındığı yıla kadar bu mektepten mezun olup da vefat edenlerin ve hayatta olanların listelerini kısa notlar eşliğinde sunar. Mektepteki tedrisatla, ders içerikleriyle, muallimlerle vs. ilgili ayrıntılı bilgiler vermesi beklenirken, Dr. Yosif Lyubenov Bulgar öğrencilerin mektep dışı faaliyetlerine odaklanmayı yeğler. 1872’de seçilen ilk Bulgar Ekzarhı Antim I’in Ortaköy’de şaşaalı karşılanmasına, ardından da Fener’deki Bulgar kilisesine kadar büyük bir kalabalık tarafından refakat edilmesine uzun uzadıya yer ayrılır.

3 “Asker Hayatımdan Hatıralar” (“Spomeni ot voenniya mi jivot”)

1907’de küçük bir kitabın birinci bölümünü teşkil eden bu sayfalarda Yosif Lyubenov 1876’da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan mezun olduktan sonra askeri hekim sıfatıyla gönderildiği Mostar’daki faaliyetlerine odaklanır. Bu kesitte tıbbi pratik bağlamında yaşadıklarıyla ve karşılaştığı zorluklarla ilgili bilgilerden ziyade Bosna-Hersek’in toplumsal yapısından ve yerli ahalinin hayat tarzından edinilen izlenimler aktarılır. Özellikle de Hersek İsyanından ve Süleyman Paşa’nın ordusuyla, Plevne’deki Osman Paşa’ya yardım götürmek amacıyla Dedeğaç’a hareket etmesinden sonra hastalar ve yaralılar için tahsis edilen vapurla Adriyatik, Ege ve Marmara Denizi güzergâhı takip edilerek İstanbul’a sancılı dönüş

gerek duyduklarında buna engel olunmaması talimatı veriliyordu. Zira otacılar ortak yarar için çaba sarf ediyorlardı. İşte, sırtına iki-üç torba almış, ustamın peşinden yürüyorum. Ağır ağır yürüyor ve herkesin bizi görmesi için çarşının orta yerinden geçiyoruz. Ovada torbalarımızı ebegümeci, gül, papatya, gelincik vs. ile dolduruyor ve bu şekilde kışlığımızı ve gerekli özütleri hazırlıyorduk.” (Lyubenov, *Rumeli’den Yemen’e*, 39).

yolculuğu üzerinde durulur; yolda uğranılan yerleşimler (Raguza, Kotor, Korfu, Siros Adası...) hakkında gözlemlere yer verilir. Söz gelimi, Korfu şöyle anlatılır:

Korfu'da vapurun yanaşmasından ve muayyen karantina muayenesinden sonra, otel temsilcileri ellerinde defterlerle geldiler. Defterlerde otellerin tanıtımını yapan çeşitli reklamlar yer alıyordu. Otelde kalan her Türk, otel hakkında Türkçe bir tavsiye yazısı yazmak zorundaydı. Sözgelimi, biri otelin geniş, ala turca, ibrikli memiştaneleri olduğunu yazıyordu. Başkası da otelde Türkçe konuşulduğunu veya domuz eti hazırlanmadığını temin ediyor, harem için kapalı, abdest alınacak ve namaz kılınacak yerlerin olduğunu vs. belirtiyordu. Biz birkaç otel seçtik ve çıktık. Otellere yerleştikten sonra tuttuğumuz 20 faytona 2'er-3'er kişi binerek bütün subaylar ve memurlar şehri dolaştık. Kasaba içinde serbest dolaşmamız sakinleri rahatsız etmiş olacak ki sokak çocukları ıslıkla, bazı yerlerde de taşlarla üzerimize yürüdüler. Türk konsolosluğu kenarından da geçtik.

Yunanların Kerkira dedikleri ve İyonya'nın en büyük adalarından olan Korfu'nun o zaman nüfusu 25 bin 230'du; Trieste – İstanbul hattında çok güzel bir şehirdi. O her şeyin bulunduğu, her zevke hitap eden envaiçeşit eğlencelerin sunulduğu 1001 gece şehriydi. Orada arkadaşlarım güzel şarap da buldular, başka şeyler de. Her yer medeniyetti ve medenice soyuyorlardı. Gördüğümüz yerler arasında bahçe ve daha önce İngiliz valisinin kaldığı kral sarayı da vardı. Subaylar bir akşam bir komedyaya temsiline gittiler; komedyada Türklerin alaya alınması üzerine arkadaşlarımız küfürlerle memnuniyetsizliğini dile getirince coşkuya kapılan palikaryalar üzerlerine saldırmışlar, araya polis girmiş.³³

4) “Yemen Hatıratım” (“Moeto vāspominanie ot Emen”)

İlk önce, Bulgar Genelkurmayı'nın yayın organı olan *Voenen Jurnal* (Askeri Mecmua) başlıklı derginin üç sayısında³⁴ dizi olarak yayınlanan seyahat notları ve hatırat niteliği taşıyan metin, 1890'da ayrı bir kitaba dönüştürülür. Bulgar edebiyatında Arap coğrafyasını ve daha somut olarak Yemen'i odağına alarak ayrıntıyla tasvir eden ilk eser olma özelliğini taşıyan hatıratta Yosif Lyubenov, 1877'nin Eylül ayında İstanbul'dan hareketle Mısır ve Kızıldeniz üzerinden Hudeyde'ye ve oradan Sana'ya kadar deniz ve kara yolculuğunu anlatır. Daha sonra, görev yaptığı birkaç yıl boyunca askeri birliğiyle gezdiği ve dolaştığı yerleri canlandırarak buralarla ilgili adeta arşiv değeri taşıyan bilgiler ve somut veriler sunar. Bunun yanı sıra eserde Yemen'in doğası, tarımı ve bitki örtüsü, yerli Arapların hayat tarzı, geçim kaynakları, ilginç âdetleri ve gelenekleri, yeme ve içme

³³ Lyubenov, *Rısmeli'den Yemen'e*, 64.

³⁴ V (Eylül, 429-441), VI-VII. (Ekim / Kasım, 552-568) ve VIII. (Aralık, 690-703) 1889.

alışkanlıkları, vilayetteki sağlık hizmetleri, endemik hastalıklar vs. gibi onlarca başka konuda detaylar aktarılır, yerleşim tasvirlerine yer verilir. Yer yer eserin dili ve üslubu pürüzlü, cümleler askeri emir misali kısa, ancak yazar samimidir.³⁵ Söz gelimi, vilayetteki sıhhiyenin durumuyla ilgili şunlar notlar edilir:

Yemen’de sıhhiyenin durumu pek memnun edici değil, zira askeri hekimler dışında başka hekim yok, kaldı ki askeri hekimler de yetersizler. Her taburda birer hekim olması gerekse de, sıkça koskoca alayda tek bir hekimin olduğu görülüyordu; hastanelere de ayrı hekimler bakıyorlardı. Yemen’de, sivillerin de tedavi gördüğü altı daimi askeri hastane var, en iyisi de Sana’da. Hastane binası kullanışlı; küçük olmasına rağmen böyle kullanışlı bir binaya Türkiye’nin başka yerinde rastlanacağını hiç sanmam. Hastanenin yanında değirmenli nehir akıyor ki bu Yemen’de nadir bir olaydır. Hastane hep ağaçlar ve bahçelerle çevreli. Öyle ki hastane Yemen’de görebileceğiniz en güzel şey.

Başka bir hastane Menaha’da var. Oraya, tebdili havaya ihtiyacı olan hastalar sevk ediliyorlar. Üçüncü hastane Hudeyde’de ve kamıştan yapılmış. Elli yataklı bu hastane hükümete 10 bin Levaya mal olmuş, ancak bir kibrit bile bunu iki saatte küle çevirebilir. Dördüncü hastane Taiz’de, beşincisi Cidde’de, altıncısı ise Mekke’de bulunuyor. Medine’de de bir hastane vardı sanki. Mekke’deki hekim aynı zamanda şerifin yaveri, dolayısıyla her zaman bu hekim Müslüman oluyor, zira oraya Hıristiyan gidemez. Saydığım hastaneler dışında ara sıra, ordunun sefer düzenlediği yerlere bağlı olarak Taiz, Emran, Damar gibi kasabalarda seyyar hastaneler kuruluyordu.³⁶

Sonuç

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan mezun olan Bulgar öğrenciler askeri hekim sıfatıyla Bosna’dan Suriye’ye, Dobruca’dan Yemen’e, Kırım’dan Cezayir’e kadar engin bir coğrafyada Osmanlı ordusunda hizmet yaparlar. Bazen de (Dr. Hristo Stambolski ve Dr. Georgi Vilkoviç örneğinde olduğu gibi) muallim olarak Osmanlı’daki tıp eğitimine ve tıp biliminin gelişmesine katkı sağlarlar. 1878’den sonra Bulgaristan Emaretine veya Şarki Rumeli Vilayetine dönerek geniş çaplı siyasi, kültürel ve toplumsal faaliyetler yürütürler.

Sayıları onlarca olan Bulgar hekimlerin bazıları mektepte geçirdikleri yıllarla veya daha sonra askeri görev yaptıkları yerlerle ilgili hatıralarını kaleme alırlar. Bunu, daha önceden planlanan bir çerçeve kapsamında, bütünsellik bilinciyle

³⁵ Georgi Nikolov, “Balgarski voenen lekar – “Moeto văspominanie ot Emen”, *Literaturen sıyat*, <https://literaturesviat.com/?p=27149>.

³⁶ Lyubenov, *Rumeli’den Yemen’e*, 100-101.

yapanlar olduğu gibi, sadece kesitlerle yetinen hekimler de olduğu ortaya çıkar. Birinci yaklaşıma en iyi örneğin Dr. Hristo Stambolski'nin olduğu kuşku götürmez. Bin 300 sayfayı aşan kapsamlı hatıratında Kazanlık doğumlu Bulgar hekim kendi hayatını anlatırken, toplumsal süreçlerin ve hadiselerin de izini sürer; mektepteki eğitimle, keza öğrencilik, muallimlik ve hekimlik pratiğinde karşılaştığı tıbbi vakalarla ilgili, kişisel gözleme ve deneyime dayalı eşsiz bilgiler sunar. İkinci yaklaşımı, Hristo Stambolski'den sonraki kuşakta yer alan Dr. Yosif Lyubenov temsil eder. Dr. Lyubenov, baştan sona hayat serüvenini takip edebileceğimiz kapsamlı ve sistematik bir hayat hikâyesi veya hatırat bırakmamıştır, ancak çeşitli yıllarda kesitler halinde kaleme aldığı tanıklıklar bir araya getirildiğinde bir bütünlük oluştuğu görülür.

Yolu bir veya başka şekilde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyle kesişen öteki Bulgar öğrencilerin kaleme aldıkları notların, hatıraların ve değerlendirmelerin Bulgar arşivlerinde araştırılıp ortaya çıkarılması, Osmanlı tıp tarihi çalışmalarına değerli malzeme sunacağı kuşku götürmemektedir.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

- ANGELOVA, Milena. “Kogato lekaryat beshe “hekim.” Spomenite na d-r Yosif Lyubenov za lechebnite praktiki v Kyustendil prez 60-te godini na XIX vek”, *Balkanistic Forum*. 2 (2018): 247-262.
- DOBREVA, Margarita. “1848-1877 Yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbul'unun Bilim ve Eğitim Günlüğü”, *Osmanlı İstanbul'u II, Bildiriler*, İstanbul, 2014, 361-387.
- KOJUHAROV, B. “D-r Yosif Lyubenov”, *Meditsinski pregled*. 3 (1940).
- LYUBENOV, Yosif. “Meditsinata predi 35 godini v Kyustendil (lichni spomeni)”, *Meditsinski Pregled*, 9/12, (1895): 772-784.
- LYUBENOV, Yosif. *Moeto vǎspominanie ot Emen*. Sofya, 1891.
- LYUBENOV, Yosif. *Spomeni iz voenniya mi jivot*. Sofya, 1907.
- LYUBENOV, Yosif. Tsarigradskoto voennomeditsinsko uchilishte, s. 125-131 // Hristo G. Danov (1855-1905), Yubileen sbornik, tom II, Plovdiv, 1905.
- LYUBENOV, Yosif. *Rumeli'den Yemen'e. Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları*, Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.
- MARİNOV, Dimităr. *Spomeni iz moya jivot ili Moyata biografıya*, Sofya, 1992.
- MEVSİM, Hüseyin. “İlk Bulgarca Dergi Liuboslovie İzmir'de Çıktı”, *Toplumsal Tarih*. 225 (2012): 86-90.

- MEVSİM, Hüseyin. “Bulgar Basın Tarihinde İstanbul Gazetesi’nin (Tsarigradski Vestnik) Yeri”, XVI. *Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 6, Ankara: TTK, 2015, 37-51.
- MİHAYLOVA, Ekaterina. “İmperatorskoto voennomeditsinsko uchilishte v Tsarigrad, (Mekteb-i Tibbiye-i Şahane) i negovite bălgarski vâzpitanitsi (1827-1878)”, *Godisbnik na Sofijskiya universitet “Sv. Kliment Ohridski”, İstoricheski fakultet*. tom 101 (2008): 91-121.
- NAÇOV, Nikola. *Novobălgarskata kniga i pechatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 godina*. Sofya, 1921.
- NAÇOV, Nikola. *Tsarigrad kato kulturen tsentâr na bălgarite do 1877 godina*. Sofya: Sbornik na BAN, 1925.
- NAÇOV, Nikola. *Bursa’ya Gidiş ve Dönüş (1879)*. Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- SABEY, Orlin (Orhan Salih). “Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul’unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı İstanbul’u III, Bildiriler*, İstanbul, 2015, 163-181.
- STAMBOLSKİ, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*. Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.
- STAMBOLSKİ, Hristo. *Yemen’de Bir Bulgar Hekim (1877-1878)*. Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- STEFANOV, Vasil. *Bălgarskata meditsina prez Vâzrajdaneto*. Sofya, 1980.

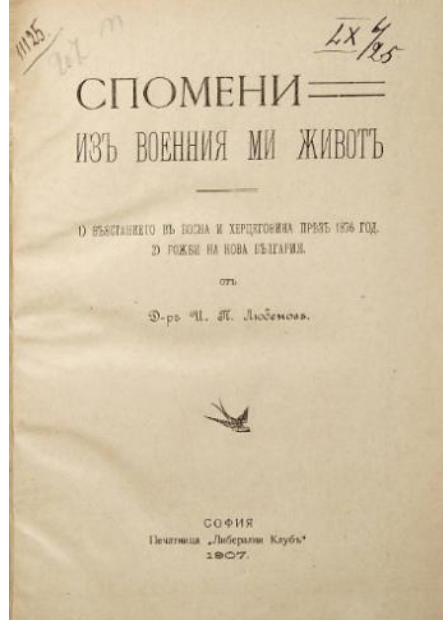
İnternet Kaynağı

- <https://literaturensviat.com/?p=27149> Erişim tarihi: 01.02.2023. Nikolov, Georgi. “Bălgarski voenen lekar – “Moeto vâspominanie ot Emen”, *Literaturen slyat*.

EKLER**Ek 1. Resim 1. *Dr. Yosif Lyubenov***

Ek 2.

Resim 2. Dr. Yosif Lyubenov'un Asker Hayatından Hatıralar adlı eserinin iç kapağı.

Ek 3.

Resim 3: Yosif Lyubenov'un Kendi Kendine Hekim Olmak... (1897) başlıklı kitabında düşün nasıl alınması gerektiğini gösteren görsel.

